

GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI OLARAK EKSLİBRİS VE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ*

Hasip PEKTAŞ**

Gönderim Tarihi: 23.06.2019 - Kabul Tarihi: 11.09.2019

Pektaş, H. (2019). "Görsel İletişim Tasarımı Olarak Ekslibris ve Dijital Dönüşümü".
Etkileşim. 4. 34-42.

Özet

Bu araştırmayla, toplum tarafından çok da bilinmeyen ekslibris konusunda bilgilendirme yapılacaktır. Kitap sahibini tanıtan ve o kitabı ödünç alan kişiye sahibini hatırlatan ekslibrisin diğer işlevleri, tasarım süreci, baskı teknikleri, görsel iletişim tasarımındaki yeri ve önemi, bir tasarım disiplini olarak ekslibrisin ülkemizdeki gelişimi açıklanacaktır. 500 yıldır gravür, ağaç baskı, linolyum baskı, litografi gibi geleneksel baskı teknikleriyle çoğaltılmakta olan ekslibrisin son yıllarda serigrafi, ofset, fotoğraf, bilgisayarla oluşturulan tasarım (CGD) gibi modern teknikler kullanılarak çoğaltılması, yaygınlaşmasını artırmıştır. Sürekli kendini yenileyen ve güncelleyen dijital sanat, yeni görsel değerlerin yaratılmasına fırsat vermektedir. Günümüzde kalem, fırça ve kalıp yerine fare, tablet kalem ve bilgisayar da kullanılabilen; elle yapılan taslak veya fotoğraflar üzerine dijital işlemler uygulanarak, değişiklik, küçültme, büyültme, ekleme, çıkarma yapılabilmektedir. Bu makale ile teknolojinin yaratıcılığa engel olmadığı, bilgiye ulaşmada, teknik zenginliğe kavuşmada ve zamanı ekonomik kullanmada geniş fırsatlar verdiği tartışılacaktır. Tasarımcının nasıl yarattığı değil, neyi yarattığı önemlidir. Yaratımının taşıdığı estetik değerler, kazandırdığı duygu yoğunluğu ve heyecanın önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: ekslibris, tasarım, dijital dönüşüm, CGD, kitap, sanat.

* Bu çalışma, 2-3 Mayıs 2019 tarihlerinde düzenlenen
6. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Dönüşüm Sempozyumu'nda sunulmuştur.

** Profesör Doktor, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
hasip.pektas@uskudar.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9301-3462

EXLIBRIS AND DIGITAL TRANSFORMATION AS VISUAL COMMUNICATION DESIGN*

Hasip PEKTAŞ**

Received: 23.06.2019 Accepted: 11.09.2019

Pektaş, H. (2019). "Görsel İletişim Tasarımı Olarak Ekslibris ve Dijital Dönüşümü".
Etkileşim. 4. 34-42.

Abstract

This research will provide information about the "exlibris", which is not well-known to the public. Introducing the book owner and acting as a reminder of him; the design process, printing techniques, its place and importance in visual communication design and the development of exlibris as a design discipline in our country will be explained. Exlibris, which has been reproduced with traditional printing techniques such as gravure, wood print, linoleum printing, lithography for 500 years, has increased its prevalence in recent years by using modern techniques such as screen printing, offset, photography and computer generated design (CGD). Digital art, which constantly renews and updates itself, allows the creation of new visual values. Nowadays, the computer mouse, tablet stylus pen and computer can be used instead of pencil, brush and plate. By applying digital operations on manual drafts or photographs, they can be modified, reduced, enlarged, added or subtracted. In this article, it will be discussed that technology does not interfere with creativity but it provides wide opportunities for accessing information, advancing technical wealth and using time wisely. It is not about how the designer creates, but it is about what he creates. The aesthetic values of his creation, the intensity of emotions and the importance of excitement will be emphasized.

Keywords: exlibris, design, digital transformation, CGD, book, art.

* This study was presented at the 6th International Communication Days on 'Digital Transformation Symposium' on 2-3 May 2019.

** Professor, Üsküdar University, Faculty of Communication,
hasip.pektas@uskudar.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9301-3462

Giriş

Ekslibris/Exlibris (*Bookplate*), kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu tasarımlardır (*Görsel 1*). Kitabın kartviziti, kitabın tapusu da denilebilir. Ekslibris, kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır. Yer aldığı kitabın değil, kitap sahibinin bir göstergesidir; kitapla sahibi arasındaki bir bağıdır. Sözcük olarak "...'nın kitaplığından", "...'nın kütüphanesinden" anlamına gelir.

Görsel 1: İç kapaklarına ekslibris yapıştırılmış kitaplar

Bir ihtiyaç grafiği olarak doğmasına karşın, estetik kaygılarla yapılan bu özgün yapıtlar, sanatı insanın elleri arasına, kitapların içine kadar getirip, onun büyüleyici sıcaklığını hissettirmektedir. Uzun bir geçmişe sahip bu sanat dalı, aynı zamanda yapıldığı dönemin kültürel özelliklerini günümüze taşımaktadır. Ayrıca önemli bir iletişim aracı olarak, sanatçı, tasarımcı, sanatsever ve koleksiyoncular arasında kültürel anlamda köprü görevini de yerine getirmektedir.

Ekslibrisin ilk ve önemli işlevi, kitap sahibini betimlemesi; ödünç alana kitap sahibini hatırlatmasıdır. Diğer işlevi ise, sanatçılar ve koleksiyoncular arasında önemli bir değiş tokuş objesi olarak kullanılmasıdır. Bir sanat eseri olarak bulunduğu mekanlarda ruhumuzu zenginleştirmesi de üçüncü işlevidir.

Ekslibris Tasarımı

Ekslibrisler, yaşayan kişi ya da kurum adına siparişe yapılır ve onların özelliklerini yansıtır. Yaratım sürecine bakıldığında resim sanatının tüm olanaklarının kullanıldığı görülür. İşlevsel yanına bakıldığında ise grafik tasarım ürünü olarak düşünülebilir.

Hangi teknikle yapılırsa yapılsın ekslibris sanatsal kaygılarla tasarlanır. Geleceğe kalması, taşıdığı renk ve biçim ilişkisine, özgünlüğüne, teknik ve estetik yetkinliğine, resim ve yazıdaki uyuma bağlıdır. Bu küçük tasarımlarda ekslibris sözcüğü ile sahibinin adının eklenmesi başlı başına bir tasarım sorunudur. Eğer kullanılan yazı doğru yerde ve uygun büyüklükte değilse rahatsız eder, eks-

librisi olumsuz etkiler. O nedenle çok denemek, uygun alanı bulduktan sonra yazıyı yerleştirmek gerekir. Yazı ne okunmayacak kadar küçük ne de rol çalacak kadar büyük olmalıdır.

Sanatçılar ya da tasarımcılar, ya sipariş alarak ya da uygun gördüğü kişiye armağan olarak ekslibris yaparlar. Eğer siparişle yapılıyorsa, detaylı olarak bilgiler alınır ve bu bilgiler doğrultusunda alternatif taslaklar oluşturulur. Beğenilen taslak ise uygulamaya konulur ve belli sayıda, istenilen teknikle çoğaltılır (Görsel 2). Sipariş dışında yapılan ekslibrislerde de iyi bir gözlem ve araştırma sonunda tasarım gerçekleşir. Her koşulda ekslibris sahibinin beğenisi mutlaka dikkate alınmalıdır (Okur, 1998: 36). Çoğaltılan ekslibrislerin altına sırayla tekniğinin kodu, baskı sayısı (2/50 gibi. Soldaki sayı kaçıncı baskı olduğunu, sağdaki ise kaç adet basıldığını gösterir), sanatçının adı veya imzası ve yapım yılı kurşun kalemle yazılmalıdır. Baskı sayısının bilinmesi ekslibrisi değerli kılar. Fotokopiler, çizim ve taslaklar ekslibris olarak kabul görmezler.

Görsel 2: Bir sipariş ekslibris tasarımı süreci. Ön bilgi, araştırma, taslaklar, istenilen değişiklikler ve sonuç.

Ekslibrislerde resim alanı uzun kenarının 13 cm'den, baskı kağıdının ise A5'ten (210x148 mm) büyük olmaması tavsiye edilir. Bu sınırlama ekslibrisin işlevini yerine getirmesi ve kolay arşivlenebilmesi için gereklidir. Çoğaltmak için gravür/C3, ağaç baskı/X2, linolyum baskı/X3, litografi/L, serigrafi/S, ofset/P7, fotoğraf/P8, bilgisayarla oluşturulan tasarım/CGD kullanılmaktadır. Karışık teknik/MT de kullanılabilir (Pektaş, 2017: 77).

Türkiye'de Ekslibris ve Kısa Tarihçesi

1450 yıllarında kâğıt üzerine ilk ekslibris, *Igler (Kirpici)* takma adıyla bilinen Alman Papaz Johannes Knabenberg için yapılmıştır. Çayırdaki çiçeği ısırarak kirpinin resimlendiği ve üzerinde "Hans Igler seni öpebilir" yazan ekslibris ağaç baskı ile çoğaltılmıştır (Görsel 3). Matbaanın icadıyla soylular ve eğitilmiş burjuva sınıfı da kitap sahibi olunca hırsızlıktan ve kaybolmaktan korumak için özel bir mülkiyet işareti koyma ihtiyacı doğmuştur. Ekslibrisin ortaya çıkışı ve gelişim öyküsü de böylece başlar (Kaynar, 2006: 7).

Görsel 3: Hans Igler için ekslibris.
(19x14 cm), 1450

Görsel 4: Bir mühürlü kitap

Türkiye'nin ekslibrisi tanıma süreci ise Batıdan alınmış kitaplarla birlikte başlar. Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılan ekslibrislerin yer aldığı kitaplar ikinci el satışlarla ülkemize gelmiş, kitap sahipleri öldüğünde ise yakınları tarafından kütüphanelere bağışlanmış veya sahaflara satılmıştır. Milli Kütüphane, Boğaziçi Üniversitesi ve Yapı Kredi Bankası Kütüphaneleri ile Basın Müzesi'ndeki eski kitapların çoğunda ekslibrisler vardır. Özel kütüphanelerde de ekslibrisli kitaplara rastlanmaktadır (Pektaş, 2017: 29).

Türkiye'de adına ilk ekslibris yaptıranlar, yabancı uyruklu kitapseverlerdir. Üsküdar Amerikan Koleji, Robert Kolej gibi okullarda görev yapan öğretmenlerin kendileri için ekslibris yaptırdıkları, kurumdan ayrılırken de onları kütüphaneye bıraktıkları, kitapların iç kapaklarında görülmektedir. Şimdi Boğaziçi Üniversitesi olan Robert Kolej kütüphanesindeki kitapların bazılarında kütüphaneye özgü standart ekslibrisler de bulunmaktadır. 1920'lerden itibaren Robert Koleji öğrenci yıllıklarına, yıllık sahibinin ismini yazabileceği boşlukların da

bulduğu ekslibrisler yapılmıştır (Pektaş, 2017: 31).

2000'li yıllardan bu yana ülkemizde, özellikle güzel sanatlar eğitimi veren kurumlarda baskıresim ve grafik tasarım hocalarının özendirmeleriyle, ekslibris yapan gençler yetişmeye başlamıştır. Sanatçılarımız kişisel ekslibris sergileri açmanın yanında uluslararası yarışmalarda ödüller almaktadırlar. Ayrıca ülkemiz için oldukça yeni olan ekslibris konusunda çok sayıda lisansüstü tezin yapıldığı, ekslibrisin altı üniversitede ders olarak okutulduğu da bir gerçektir. Eksikliği hissedilen tek şey ise ekslibris koleksiyonculuğudur.

Osmanlılar döneminden kalma el yazması ve basılmış kitaplarda görülen mühürler, birer mülkiyet işareti olarak kabul edilse de ekslibris türüne girmezler (Görsel 4). Fakat özgün kaligrafik yapılarıyla ait oldukları kişilerin arması veya logosu olarak bu işlevi yerine getirmişlerdir.

Görsel 5: İrem Çamlıca

Görsel 6: Elif Varol Ergen

Görsel 7: Cem Gül

Görsel 8: Onur Aşkın

Görsel 9: Hatice Öz Pektaş

Görsel 10: Alperen Güldü

Ülkemizde ilk olarak 1997'de Ankara'da kurulan Ekslibris Derneği, etkinliklerine İstanbul Ekslibris Derneği olarak İstanbul'da devam etmektedir. Bugüne kadar ekslibris adına çok sayıda sergiler yapılmış, konferanslar verilmiş ve çalıştaylar gerçekleştirilmiştir. 2003, 2007, 2010 ve 2018 yıllarında yüksek katımlı Uluslararası Ekslibris Yarışmaları organize edilmiştir. 2010'da 33. FISAE

Uluslararası Ekslibris Kongresi İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Yarışma sergileri, özellikle sanat eğitimi verilen kurumların da yer aldığı Türkiye'nin 14 kentine götürülmüş; adeta gezici bir okul görevini yerine getirmiştir.

Neden Dijital Ekslibris?

Tarihine bakıldığında ilk ekslibrisin geleneksel baskı tekniği olan ağaç baskı ile yapıldığını görüyoruz. Kitapların basımında da ağaç kalıplar kullanılmıştır. Sadece ağaç baskı değil gravür, linolyum baskı, litografi gibi baskı teknikleri de çoğaltma işleminde kullanılmaya başlamıştır. İnsan yaratıcılığının önünde bir engel yoktur. Her konuda olduğu gibi baskı teknolojisinde de yeni olanaklar bulunmuş; serigrafi, ofset, fotoğraf, bilgisayarla oluşturulan tasarım (CGD) gibi modern teknikler de kullanılarak ekslibrisin çoğaltılması sağlanmıştır. Hızla gelişmekte olan dijital teknolojileri kullanarak tasarımcılar da, yüzlerce seçeneği kısa sürede üretebilmekte; farklı teknolojiler kullanarak, dijital sanatın oluşumuna katkı sağlamaktadırlar.

Dijital sanat sürekli kendini yenilemektedir. Yeni görsel değerler yaratmak dijitalleşmeyle birlikte daha da kolaylaşmıştır. Artık günümüzde kalem, fırça ve kalıp yerine fare, tablet kalem ve bilgisayar da kullanılabilir; elle yapılan taslaklar, fotoğraflar üzerine dijital işlemler uygulanarak, değişiklik, küçültme, büyültme, ekleme, çıkarma yapılabilir. Bu süreç tasarımcının ya da sanatçının deneyimlerine bağlı olarak farklılıklar göstermekte; her tasarımcı kendi tarzını yaratıcılığı doğrultusunda geliştirmektedir. Burada bilgisayar ve bilgisayar programları sadece bir araçtır. Esas olan ve ekslibrisin geleceğe kalmasını sağlayacak olan şey taşıdığı estetik değer, kazandırdığı duygu yoğunluğu ve heyecandır.

Görsel 11: Christine Deboosere

Görsel 12: Marek Bak

Görsel 13: Lieven Deconinck

Geleneksel yöntemlerle sanat yapan ekslibris sanatçılarının, ekslibris koleksiyoncularının, dijital sanata, dijital ekslibrise yaklaşımlarında bir önyargıya sahip oldukları dikkat çekmektedir. Dijitalleşen sanatın sanki değer kaybedeceği endişesi gözlenmektedir. Değişim ve gelişim hiçbir zaman bir öncekini yok etmemiştir. Örneğin anlatım aracının fotoğraf olması ya da fotoğraftan hareketle bilgisayarla yapılmış tasarım olması kişinin tercihidir. Hiçbir teknik diğerini yok etmemiştir; Aksine birbirine olumlu katkılar sağlamıştır. Fotoğra-

fin doğması resim sanatını yok etmemiş onun anlatım dilini zenginleştirmiştir. Fotoğrafın da zaman zaman resim diline yaklaştığı olmuştur. Fotoğrafi kullanarak resim yapanlar bile olmuştur. Picasso gibi usta ressamlar fotoğraf da yapmışlardır. Şahin Kaygun gibi usta fotoğraf sanatçıları, fotoğrafa müdahale ederek resim diline yaklaşmaya çalışmışlardır. O nedenle ekslibrisin fotoğrafın, bilgisayarın olanaklarıyla da yapılması ona sadece zenginlik ve farklılık katmaktadır. Teknolojinin yaratıcılığa engel olmadığı, bilgiye ulaşmada, teknik zenginliğe kavuşmada ve zamanı ekonomik kullanmada geniş fırsatlar verdiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Görsel 14: Ruslan Vigovsky

Görsel 15: Maya Tcholakova

Görsel 16: Sophie Vael

Ekslibris tasarımı ciddi bir araştırma ve planlı bir hazırlık aşaması gerektirir. Başarılı bir sonuç elde etmek için, amaca uygun bilgilerin, belgelerin, çizimlerin, fotoğrafların ve taslakların hazır olması gerekmektedir. *Photoshop*, *Illustrator*, *InDesign* gibi bilgisayar programlarının olanakları, zengin filtre ve yazı tipi seçenekleri sadece tasarımcının ilerlemesine katkı sağlar, ama onların uygun yerde ve işlevsel olarak kullanılması, tasarımcının estetik beğenisine, engin tecrübesine bağlıdır. Tasarımcılar, tasarımlarında kendi manuel çizimlerini ve el yazılarını da kullanabilirler. Yalnız unutulmamalıdır ki kullanılan yazı doğru yerde ve uygun büyüklükte değilse rahatsız eder, ekslibrisi olumsuz etkiler. O nedenle çok denemek, uygun alanı bulduktan sonra yazıyı yerleştirmek gerekir. Yazı ne okunamayacak kadar küçük ne de resmin önüne geçecek kadar büyük olmalıdır. Resmin bir parçası, bir çizgi ya da leke olarak kalmalı, ama işlevini de yerine getirmelidir (Görsel 5-18).

Dijital ekslibriste yaygın olarak iki yöntem kullanılmaktadır. CGD kodu ile andığımız bilgisayarda oluşturulan tasarımda her öge bilgisayar ortamında uygun programlar kullanılarak oluşturulmakta ve inkjet yazıcılardan çıktı alınarak çoğaltılmaktadır. CRD kodu ile bilinen bilgisayarla çoğaltılan tasarımda ise elle yapılan bir çizim, resim taranarak ve resim işleme programları kullanılarak oluşturulan ekslibrisler, inkjet yazıcının renkleri lazer yazıcılara göre daha yoğun olduğu için yine inkjet yazıcılar tarafından çoğaltılmaktadır. Elbette çoğaltma işlemini mürekkep emiciliği yüksek, kaliteli ve gramajlı kâğıtlar üzerine yapmakta yarar vardır.

Görsel 17: Hasip Pektaş

Görsel 18: Hasip Pektaş

Sonuç

Mobil uygulamalardan sosyal medyaya, eğitimden teknolojiye, ekonomiden sanayiye, ticaretten devlet yönetimine, kısaca yaşamın her alanına dijital dönüşümün nasıl etki ettiğine hepimiz tanığız. Bu hızlı değişimin sanatı ve tasarımı da kapsama alanına alması elbette doğaldır. Önemli olan doğru stratejiler ve uygulamalarla yaşamı zenginleştirmek, kolaylaştırmak ve bireylerin mutluluğunu sağlamaktır. Sanatçılar ve tasarımcılar için yeni bir yaratım alanı olan ekslibriste de dijital dönüşümü kavramak, doğru kullanmak ve geliştirmek bu işe gönül verenlerin sorumluluğundadır.

Kaynakça

- Acıloğlu, İ. (2019). Dijital Dönüşüm için Bilinmesi Gereken 4 Nokta. <http://www.inanaciloglu.com/4-bilinmesi-gerekeni-ile-dijital-donusum>. 10 Mart 2019.
- Hopf, A. ve Hopf, A. (1980). *Die Kunst des Exlibris*. Münih: Mahnert-Lueg Verlag.
- Kaynar, A. (2006). *Kaynak ve Dayanaklarıyla Exlibris ve Bir Örnek Sanatçı: Hasip Pektaş*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keenan, J. P. (2003). *The Art of the Bookplate*. New York: Barnes & Noble Books.
- Okur, G. (1998). *Exlibris ve İletişim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pektaş, H. (2017). *Ekslibris*. İstanbul: İstanbul Ekslibris Derneği Yayınları.